

PAPER DETAILS

TITLE: ABDURRAHMÂN CÂMÎ'NİN FARŞÇA BİR GAZELİNİN NAKSİBENDÎ SEYHLERİNDEN
EDİRNELİ ARABZÂDE HÂCE MEHMED İLMÎ EFENDİ TARAFINDAN YAPILAN SERHİ

AUTHORS: Müzahir KILIÇ,Mehrali CALP

PAGES: 181-192

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/522646>

ABDURRAHMÂN CÂMÎ'NİN FARŞÇA BİR GAZELİNİN NAKŞİBENDÎ ŞEYHLERİNDEN EDİRNELİ ARABZÂDE HÂCE MEHMED İLMÎ EFENDİ TARAFINDAN YAPILAN ŞERHİ

EXPLANATION MADE BY EDİRNELİ ARAB-ZADAH HAQE MEHMED ILMÎ EFENDİ THAN NAQSHBANDI SHEIKHS OF ABDURRAHMAN CAMI'S PERSIAN POETRY

Müzahir KILIÇ
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
Ağrı-Türkiye
mkilic@agri.edu.tr

Mehrali CALP
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
Ağrı-Türkiye
mcalp@agri.edu.tr

Atıf gösterme: Kılıç, M. ve Calp, M. (2018). Abdurrahmân Câmi'nin Farsça Bir Gazelinin Nakşibendî Şeyhlerinden Edirneli Arabzâde Hâce Mehmed İlmî Efendi Tarafından Yapılan Şerhi, *Universal Journal of Theology* 3 (2), 181-192.

Geliş Tarihi: 13
Temmuz 2018
Değerlendirme Tarihi:
18 Temmuz 2018
Kabul Tarihi: 29
Temmuz 2018

© 2018 UJTE
E-ISSN: 2548-0952
Tüm hakları saklıdır.

Öz: Dinî-tasavvufî tondaki bu metnin, müellifin şahsî duygu ve düşüncelerinden çok onun bağlı olduğu tasavvuf geleneğinin etkisi altında kaldığı söylenebilir. Müellif, bu eserde, tasavvufî duygu ve düşüncelerini açıklamakta ve muhataplarını konu ile ilgili olarak bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu eser, başlıktan da anlaşılacağı üzere bir şerhtir ve nazım-nesir karışımı bir metin özelliği sergilemektedir. Eser ayet, hadis ve ermişlerin sözleri ile bezelidir. Eserde yer yer farklı ediplerin beyit ve sözleri de yer almaktadır. Metin, var olan Farsça beyitlerden örülü dilsel anlatım inceliklerinin ve belirli dizemlerin kullanıldığı sözdizimsel bir yapıdadır. Çalışmanın giriş bölümünde Edirneli Arabzâde Hoca Mehmed İlmî Efendi ve Câmi'nin biyografisi hakkında özlü bilgi verildi. Eserde geçen âyet, hadis, tasavvufî deyim ve kelime grupları Arap harfleri ile aslına uygun olarak açıklandı. Karşılıkları, Latin harfleri ile gösterildi. Anlamları dipnot olarak verildi. Böylece eser'in edebi ve tasavvufî anlam ve değeri ortaya konmaya çalışıldı. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlandı.

Anahtar Kelimeler: Nakşibendilik, tasavvuf, şiir, Farsça.

Abstract: This text in the religious-sophistic term, it can be said that the author is under the influence of the tradition of mysticism to which he is attached more than his personal feelings and thoughts. The author, in the work, is to explain his mystical feelings and thoughts and aims to raise awareness about the subject.

This work, as the title suggests, is a commentary and exhibits a mixture of verse and non-verse texts. Work verse, hadith and the words of nemesis/Shabuoth is decorated with. In the work, there are couplets and words of different poets in places. The text is based on existing Persian poems, of linguistic narrative subtlety and using specific sentences and it is a syntactic structure.

At the beginning of the work, was provided with concise information on biography of Edirneli Arabzâde Hodja Mehmed İlmî Efendi and Câmi. The

verses, hadiths, mystic idioms and word groups mentioned in the work were originally explained in Arabic letters. Their counterparts were shown in Latin letters and the meanings are given as footnotes. Thus, the literary and mystical meaning and value of the work were tried to be revealed. The study was completed in the final part.

Keywords: *Naqshbandi, mysticism, poetry, Parsi.*

Giriş

İlmî Mehmed Efendi'nin bu risalesi, tasavvufî bir risaledir. Bu risale; Nakşibendî şeyhlerinden Edirneli Arabzâde Hoca Mehmed İlmî Efendi hazretleri tarafından Mevlânâ Abdurrahmân Câmî hazretlerinin bir gazeline yapılan şerhtir. Şârih, Mollâ Câmî'nin 7 beyitlik bir gazelinin şerh etmiştir. Bu risâle Süleymaniye Kütüphanesi, Tekkeler- Murad 203 no (s. 132-136) ile kayıtlıdır. Eser, büyük ölçüde harekeli, taş basma nesih bir metindir. Eser üzerinde şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

İlmî Efendi, el-Hac Mustafa Rızâuddîn Efendi'nin şeyhidir (İpekten vd., :1988). Eser, “Hamd, hakikatinin aslını kendinden başka kimsenin bilmediği ve gerek zâtı gerekse yarattıklarını hayrete sevkeden Allah’adır.” anlamındaki “Ehamdulillâhillezî tehayyera fî zâtihî şivâhu ve lâ-ya’lem künhi hakikatihî illâ iyyâhu.” ile başlar. Bu hamdeleyi, “bütün insanların seçilmiş Resûlümüz Muhammed’in üzerine salât ve selâm olsun ...” anlamındaki salve izler.

Müellif

Câmî, Herat’ta yetişen âlim ve evliyânın en büyüklerinden. İsmi, Abdurrahmân b. Nizâmuddîn Ahmed olup, lakabı Nûruddîn’dir. Câmî ve Mevlânâ nisbeleriyle meşhûr olup Anadolu’da Mollâ Câmî diye tanınmaktadır. 817/1414’te İran’ın Câm kasabasında doğdu. İmâm Muhammed Şeybânî hazretlerinin soyundandır. Beş yaşında iken Muhammed Pârsâ hazretlerinin huzuruna götürülüp, teveccühüne mazhar oldu. Mevlânâ Sa’düddîn-i Kaşgârî’den feyz alarak kemâle erdi ve irşâda me’zûn oldu. Çok kitap yazdı. “Nefehâtü’l-uns” ve “Şevâhidü’n-nubuvve” kitapları meşhurdur. Çok kerametleri görüldü. Fâtih Sultan Mehmed, onu İstanbul’a davet etti. Konya’ya kadar geldi. Fâtih’in vefatını haber alınca geri döndü. Herat’ta Şeyhu’l-İslâm idi. 898/1492 senesi Muharrem ayının on sekizinci günü, Cuma ezanı okunurken Herat’da vefat etti.¹

Şârihi

¹ <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Âlimleri-Ansiklopedisi/Detay/MOLLA-CAMI/3092>

İlmî, Arabzâde Şeyh İlmî Mehmed Efendi, (d.??-ö.1130/1717-18) Arabzâde sanıyla tanınmış olan İlmî Mehmed Efendi, Edirnelidir. Nakşibendî tarikatına mensup idi. Üsküdarlı Şeyh Muhammed Ensârî'nin halifesi, şairlerden Neccârzâde Şeyh Rıza Efendi'nin mürşididir.

Tasavvufî şiirleri bulunan Mehmed Efendi'nin ayrıca Mecmau'd-Dürer ve'l-Gurer fiehâdîsi Seyyidi'l-beşer isminde hadise dair bir eseri vardır. Bursalı Tâhir, Umumi Kütüphane'de bu eserin bir nüshasını gördüğünü söylüyor. (Bursalı Mehmed Tâhir 1333-42: I/127)

Araştırmanın Önemi

Klasik edebiyatımızın temel eserlerinin yetişmekte olan nesillere tanıtılması, bu eserlerde ortaya konan ruh, fikir, iman ve ahlâk ilkelerinin günümüz insanının zevk ve anlayışına uygun olarak sunulması milli eğitim ve kültür hizmetlerinin hedefleri arasında önemli bir yere sahiptir. Tarihi ve kültürel mirasına sahip çıkmak, geleceği güven altına almak demektir. Bunun yolu, geçmişi ile barışık, öz güveni yüksek nesiller yetiştirmektir. Asırlarca elde ettiğimiz değerler, zamana uygun bir üslûpla ruhu, esası, özü bozulmadan tekrar günümüze taşınmalıdır.

Yöntem

Bu çalışma, durum çalışması yaklaşımına göre desenlenmiş nitel bir çalışmadır. Bu çalışmada içerik analizi yoluyla metnin düşünce örgüsü olabildiğince derinlemesine ve müellifinin amacına uygun olarak resmedilmeye çalışılmıştır. İncelemede eserin sözvarlığına odaklanılmış; bu bağlamda metnin anlamı çözümlenerek okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Bu risale; Nakşibendî şeyhlerinden Edirneli Arabzâde Hoca Mehmed İlmî Efendi hazretleri tarafından Hazret-i Mevlânâ Abdurrahmân Câmî'nin gazeline yapılan şerhtir. İlmî Efendi, el-Hâc Mustafâ Rızâuddîn Efendi'nin şeyhidir (İpekten vd., 1988). Eser, Mankabe-i Rızâuddîn Efendi adlı taş baskı eserde bulunan bir risaledir. Eseri Latin harfleriyle çevirerek beyit ve kıtalara ayrıca gazele ma'nâ vermeye çalıştık. Tasavvufî bir gazel olduğu için terimler kaynaklarından açıklanmaya çalışıldı. Osmanlıca bir metin olan bu risalenin metin kısmı Arapça harflerle, açıklamalar Latin harfleriyle değerlendirildi.

METİN

ŞERH-İ GAZEL-İ HAZRET-İ MEVLÂNÂ ABDURRAHMÂN CÂMÎ (K.S.S) NAKŞİBENDÎ MEŞÂYİHLARINDAN EDİRNEVÎ ARABZÂDE HÂCE MEHMED İLMÎ EFENDÎ (K.S.) HAZRETLERİNİN ŞERH-İ BÎ-BEDELLERİDİR. MÜŞÂRÜNİLEYH TERCÜME-İ HÂLLERİ SEBKAT İDEN NECCÂRZÂDE EL-HÂC MUSTAFA RIZAÜDDÎN EFENDÎ HAZRETLERİNİN ŞEYH-İ MÜKERREM VE MÜRŞİD-İ EFHAMLARIDIR.

Elhamdülillâhillezî tehayyera fî zâtihî şivâhu ve lâ ya'lem künhî hakikatihî illâ iyyâhu. Vessalâtü vesselâmu alâ resûlinâ Muhammed'ül-meb'ûsi ile'l-halki ecma'in ve alâ âlihî ve evlâdihî ve etbâihî hüdâtü'd-dîn.

Beyt:

از دل و دستِ ما چه می‌آید

که مباحِ خدایی را شاید

Ammâ bu abd-i hakim-i pür-taksîr eş-şeyh Muhammed ibnü's-şeyh Halîl eş-şehîr bi-Arabzâde ² انا له الله فى الدنيا ما اراده Hz. Mevlânâ Abdurrahman el-Câmî kuddise sırruhu's-sâmînin dîvân-ı ma'ârif-intisâblarından tevhîd-i Bârî hakkında gazeliyâtlarından bir gazel intihâb edüp ma'a kille'ti'l-bidâ'a şerh ü beyâna tasaddîi olundu. İhvân-ı safâdan me'mûldur ki vâki' olan sakatât-ı engüşt afv ile mestûr ola...

Kıt'a:

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاهِ خدای آورد

ورنه سزاوارِ خداوندیش کن

کس نتواند به جآی آورد

Kul odur ki kendi kusuruyla (günahıyla) Allah'ın dergâhına ömrünü götürür. Her ne kadar (ömrü) Allah'a yaraşır değilse de ömrünü yerine getiremez. Ol gazel oldur ki zikr olunur.

Vezni: Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün

1. صوفی چه فغان است که مِنْ أَيْنَ إِلَى الْإَيْنِ

این نکته عیان است مِنْ الْعِلْمِ إِلَى الْعَيْنِ

² ene lehü Allahu fî'd-dâreyni mâ erâdehü

2. مَا الْحَاصِلُ فِي الْبَيْنِ چِه گویی سفری کن
چون خضر و بجوی این گهر از مجمع بخرین
3. در ذمّت ما دین بود پرتو هستی
کو جذبِ فنایی که مؤدّی شود این دین
4. در مشربِ توحید بود و هم دویی کفر
در مذهبِ تقلید بود نفی دویی شین
5. این وحدتِ محض است که از کثرتِ تکرار
گاه اربعه و گاه ثلاثهست گه اثنین
6. عینیست یگانه که چو از قیدِ تعین
افزود بر آن نکته پدید آمد ازو غین
7. جامی مکن اندیشهء نزدیکی و دوری
لا قُرْبَ و لا بُعْدَ و لا وَصَلَ و لا بَيْنَ3
- صوفی چه فغان است که من این الی این

Sofî, ıstılâh-ı mutasavvıfada ilim ve tasavvursuz hâl ile makâmât üzere meşy ü seyr eden zâta derler. چِه cim-i Acemî'nin kesresiyle ve ha'-ı alâmet (ه) ile ki telaffuz olunmaz, istifhamdır, “ne” demektir. فغان bir şey'e vüsûl kasdıyla feryâda derler. Lafz-ı est (است) edât-ı haberdir. Eğer muttasıl olduğu kelimenin âhiri meftûh olursa elif sâbit olur. Hatda, ammâ telaffuz da lâzım değil, گه بنده است ve گه خواجه است. Ve eğer sakin olursa, elif'in hazfı câiz ve vâcib olur. Hem lafızda hem hatda ve lafz-ı est'in (است) tek

³ Dîvân-ı Câmî, I, 664.

Gazelin Türkçeye çevirisi

Ey sofî, bundan şundan diye fğanın nedendir.

Bu nükte ilimden göze kadar açıktır.

Ortada olandan niye bahsedersin, sefere çık.

Hızır gibi iki denizin toplandığı yerde bu cevheri ara

Varlık nuru bizim yanımızda din olur

Bu borcu ödeyen yokluk cezbese hani

O kimse birlik yolunda inkâr ve ikilik içindedir;

Taklit yolunda da ikilik ayıbındadır.

Bu vahdet, tekrarın çokluğuyla (olan) özdür

(Bu çokluk) bazen dört, bazen üç bazen de ikidir.

Kayıtlar ile âşıklar olan biricik (şey) gözdür (kişidir).

Ondan (gözden) dolayı noktanın üzerindeki örtü açıldı.

Câmî, uzaklık ve yakınlık düşüncesine kapılma,

Yakın değil, uzak değil, ulaşılmaz değil, arada değil

cem‘i, end (اند) gelir. Lafz-ı ki (كه) hâ‘-i gayr-i melfûze ile Fârisîde bir kelimeyi bir kelimeye irtibât için gelir ve ta‘lîl için gelir ve “kim” demektir. Arabîde “men” (من) ma‘nâsına ve gâh olur/ ism-i isti‘mâl olur “min” lafz-ı Arabîdir. İbtidâ-i gâyet ma‘nâsına “eyne” lafzı Arabîdir. Lugatte “eyne Zeydün” dersin, Zeyd’in mekânından suâl olunur. Istılâh-ı mutasavvıfada “eyn” “şey’in” mekânında husûli sebebiyle şey’e ârız olan hâlete derler. Ve “ilâ” Arabî’dir, intihâ-i gâyet ma‘nâsına.

Beyt

این نکته عیان است من العلم الى العين

“این” bu demektir. Esmâ-i işârettendir. Cem‘i “اینان” gelir. Bu nekr ma‘nâsına... Nükte: şol mes‘ele-yi latîfeye derler. Dikkat-ı nazar ve im‘ân-ı nekr ile istihrâc ola. ‘İyân, kesr-i “ع” ile göz gözleyip zâhir olan şeye derler. Arabîde “müfâ‘ale” bâbından masdardır. “ilm” lugatte vâkı‘a mutâbık i‘tikâd-ı câzim ma‘nâsınadır. “عين” lüğatte zât ma‘nâsınadır. Lakin “ilm va ‘ayn lafzında olan lâm-ı ta‘rîf ahd içündür. Bu takdirce “ilmden murâd “ilm‘el-yakindir ki “على ما هو عليه” tasavvur-ı umûr sebebiyle “delilin i‘tâ ettiği şey”e derler. ‘Aynden “‘ayne‘l-yakîn”dir ki şâhîde ve keşfin i‘tâ ettiği şeye derler. Mahsûl-i beyt:

Ey sofi seyr-i sülûkda min eyne ila‘l-eyn

demekle feryâd edersin. Bu nükte ‘ilmel-yakinden ‘aynel-yakîn tahsil ile ‘iyân olur. Egerçi: ⁴ الطرق الى الله بعد انقاس الخلايق olan lâkin akreb-i hâcegân (k.s.s.) ihtirâ buyurdıkları tarîk murâkabedir. Sâlik, ibtidâ sülûkda gerekdir. Mürşidi vâsıtasıyla kalbe teveccüh ede, andan rûha vara ve andan sırra yetişdikde kendüde nûrullah hâsıl oldukda anunla Hak ‘azze ve celle zâhir olur. Mâdâmki sâlik havâss ile akl ile seyr ide. Allahü azimüşşâne vusûl mümkün değildir. Zirâ havâss ve akıl meydân-ı ma‘rifetullahda lenkdir. Zirâ havâs mahsûsâtı, ‘ukÿl ma‘kÿlâtı derk için mahlûkdur, Allahü a‘lem.

مالحاصل في البين چه كوی سفری كن

* چون حضر بجوی این کوهر از مجمع بحرین

Lafz-ı “mâ” kelâm-ı Arabîde dokuz vech üzredir.

Vech-i evvel: istifhâm. ما عندك gibi.

Vech-i sâni: şart ve cezâdır ما تفعل gibi

⁴ Kulların nefislerinden Allah’a ulaşan yollar vardır.

Vech-i sâlis: ta'acübdür ما احسن زيد gibi

Vech-i râbi': ma'al-fi'l olursa te'vîli masdar da olur. ما صنع زيد gibi

Vech-i hâmis: nekre olur, sıfat îcâb eder. مررت بما معجب لك gibi

Vech-i sâdis: amelden kâffedir. فيما رحمت الله gibi

Vech-i sâmin: nâfiyedir. ما خرج زيد و ما زيد خرج gibi

Vech-i tâsi': Üzerine hurûf-i cer dâhil oldukda elifi hazf olmak. عم لم . بم
يبتسألون gibi.

Bu makâmda vech-i evvel murâddır. Hâsıl bâkiye ma'nâsınadır. Zarfiyyet ma'nâsına hurûf-i cerdir. ezdâddandır. Firkat ve vuslat ma'nâsına olur. Bunda beytütet ma'nâsınadır. سفر, lügatte kat'î mesafeye derler. Şer'ide üç gün üç gece seyr kasdıyla hurûca derler. Ammâ erbâb-ı hakikat katında sefer zikriyle Hakk'a teveccüh katında kalbin seyrine derler. Anınçün hâcegân kaddesallahu esrârehüm sefer der-vatan⁵ buyurmuşlarıdır. Bu sefer dört vech üzeredir. Vech-i evvel, vücûddan hücb-i kesreti ref'dir. Buna nakşibendân seyr-i ilâ'llah⁶ derler. Vech-i sâni vücûd-ı kesret-i 'ilmiyye-i bâtından hicâb-ı vahdeti ref' ma'nâsınadır. Buna hâcegân seyr-i fi'llâh⁷ derler. Vech-i sâlis ayn-ı cem⁸ ve hazret-i ehadiyyete terakkidir. Bu nihâyet-i velâyetdir. Vech-i râbi', Hak'dan halka rücûdur. Buna seyr-i billah⁹ derler. Rubâî:

یا رب چه خوش است بی‌دهان خندیدن

بی‌واسطه چشم جهان را دیدن

⁵ *sefer der-vatan*: Arapça ve Farsça'dan oluşan bir sözcük. Vatanda yolculuk yapmak demektir. Bu bir Nakşibendîye tabiridir. Sâlikin, fena huylardan iyi huylara yönelmesi: beşerî sıfatlardan, melekî sıfatlara ulaşması demektir. Maddî yolculuk ile bir kimsenin kötü huylarını bırakması mümkün değildir. Mühim olan, iç dünyada yolculuktur. Ancak Nakşî şeyhleri, bir mürşid bulana kadar maddî ma'nâda sefer yapılmasını tavsiye ederek, irşad ediciyi bulduktan sonra, onun terbiyesinde ikamet etmekle, kötü huylardan iyi huylara yönelmenin önemini vurgulamışlardır.

⁶ *seyr-i ilâ'llah*: Arapça, Allah'tan seyr demektir. Sülûkun dört mertebelerinden, dördüncüsüdür. Buna "telvin ba'de't-temkin" (temkinden sonra telvin) denir. Bu seyr vahdet (birlik)'ten, kesret'e (çokluk) doğrudur. Bundan gaye, Hak'dan halka terbiye ve irşad için dönüştür. Bu yüzden, seyrin anillâha "beka ba'de'l-fenâ", "sahv ba'de's-sekr" veya "fark ba'de'l-cem" de denir. Bu durumdaki kişi, vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür.

⁷ *seyr-i fi'llâh* Arapça, Allah'da seyr demektir. Manevî yolculuğun dört basamağından ikincisi. Buna sefer-i sâni (Cem') de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakkık, ahlakullah ile ahlaklanmak, ufuk-ı âlâya ulaşmak, bütün bedenî özelliklerinden kurtulmak, seyr-i fillah'ı tanımlar. Bu seferin nihayetinde, sâlike vücûd-ı âlemden perdelerin kalkıp, ilm-i ledünninin keşfolunduğu kaydedilir.

⁸ *ayn-ı cem* (gülbangı): Mevlevî tarikatında şeyh ve dervişlerle, muhiblerin, âyin okunurken, kalkıp kol açmaksızın sema etmeleri

⁹ *seyr-i billah*: Allah'a vuslat için çıkılan yol, Allah ile bir olmak.

بنشین و سفر کن که بغایت خوب است

بی‌مَنّت پا، گردِ جهان گردیدن 10

کن/کردن lafzından emirdir. چون zamme-i sarîh ile imâlesiz ve işbâ'sız harf-i teşbîhtir. Gice ma'nâsına ve harf-i ta'lîldir. Çünkü ma'nâsına ve imâle-i işbâ' ile nice ve nite demektir. Arabîde كيف ma'nâsına bu makamda ma'nâ-yı evvel murâddır. Hızır aleyhisselâm, Musâ aleyhisselâm efsahı "h"nın fethi ve "dâd"ın kesri ile olmaktır. Ehl-i Hak katında Hızır bastan¹¹ ibârettir. Zirâ Hızır (AS)'ın kuvâ-yı mîzâciyyesi mebsûtdur. Lafz-ı cûy, cûyîden (جویدن) lafzından emirdir. Evveline bir (با) ziyade ederler. Tahsîn-i lafz için (جوی) derler. (این) ism-i işarettir. (کهر) den muhaffefdir. Lafz-ı "از" harftir, "عن" ma'nâsınadır. Arabîde mecma'-ı bahreyn erbâb-ı Hak ve ashâb-ı keşf katında hazret-i kÂbekavseyn¹²dir. Ol makÂmda vücûb ve imkân müctemi' olmuştur. Mahsûl-i beyt:

Ey sofî niçün 'ilm-i yakîn beyninde vasl nedür ve fî'l nedür, dirsın. Erbâb-ı tasfiye gibi ber-sefer eyle. Hızır aleyhisselâm iriş, gevher-i maksûd ki vusûl-i ilâ'llâhdır. Vücûb ve imkânın mahall-i ictimâî olan makÂmda taleb eyle. Vâkı'a sâlik râh-ı Hudâ esfâr-ı erba'a ile sefer idüp kat'-ı menâzil ü makÂmât itmeye, surâdikÂt-ı¹³ kibriyâya vusûl mümkün değildir. Bu matlab-ı 'alî bir mürşid-i kâmil ve mükemmellik himmet-i 'aliyyelerine mevkuftur. Resûl-i Ekrem (s.a.v) anun için 14 الطريق ثم الرفيق buyurmuşlardır.*

در ذمّت ما دین بود پرتو هستی

¹⁰ Ya Rab tebessüm etmek ne güzel huydur. Göz aracılığı olmadan cihanı görmek.(ne güzeldir). (Bu uğurda) Oturmak da yol almak da ne kadar güzeldir. Minnetsiz cihanı dolaşmak, hatırlamak (ne güzeldir).

¹¹Tasavvufta, kulun Allah'ın cemal sıfatının tecellisi karşısında rahatlamasıdır. Kabz hâli de onun zıddıdır.

¹² Arapça, ok atılırken yayın elle tutulan odasıyla, sağlı sollu iki ucu arasındaki mesafeyi ifâde eden bir terkiptir. Tasavvuf ıstılahında, vücud dairesinde, ibda', iade, inme (nüzul), yükselme (urûc) failiyyet ve kabiliyyet gibi isimler arasında bulunan, tekabül bakımından esma ve sıfatın isimlerine ait yakınlığı belirtir. Ancak bu kurb (yakınlık)'un zatî değil, sıfatî olduğu da kaydedilir. Bunun üzerinde "ev ednâ" (yahut daha da yakın) makamı vardır. Kabe kavseyn, ittisal denilen temyizin bekasıyla beraber, Hak ile ittihaddan; "Ev ednâ" ise, ayn-ı cem'deki ehadiyyet-i zâtiyyeden ibarettir. Ev ednâ'da temeyyüz ve itibarı olan ikilik, fenâ-i mahz ve tams-ı küllî sebebiyle, abd ve Hak arasından kalkar. Müfessirler, bu kelimeyi Allah'a yakınlık olarak yorumlamışlardır.

Matlab-ı a'lâ-yı ev ednâ'da itsek n'ola

Tîr-veş itdik makÂm-ı kÂbe kavseyni güzâr. (Nadîrî)

Bu terim, Necm Suresi'nin dokuzuncu âyetindeki "fekâne kÂbe kavseyni ev ednâ" (İki yay kadar yahut daha yakın oldu) ifadelerinden alınmıştır.

¹³ SürâdikÂt: saray perdeleri, harem dairesinin önüne çekilen büyük perdeler, otağlar, padişah çadırları (Devellioğlu:1164)

¹⁴ "Önce arkadaş, sonra yol"

کو جذبِ فنایی که مؤدی شود این دین 15

Lafz-ı kapu ve içeri ve taşra ve dağ tepesi ve tahsîn-i lafz için mesâdir-i evvellerine idhâl olunur. Gâh olur ismün âhirine ilhâk ederler, دریا gibi. دریا ma'nâsına ve harf-i zarfdır. Bunda ma'nâ-yı âhir murâddır. Zimmet: lugatte "عهد" ma'nâsınadır. Lafz-ı "ما" biz demektir. Arabîde "نحن" ma'nâsına, deyn edâ ile yahud ibrâ ile sâkıt olan şeye derler. پرتو : şu'le ma'nâsınadır ve هستی varlıktır. Arabî'de vücûd ile ta'bîr olunur. Ammâ ehl-i Hak indinde vücûd-ı Hak, zâtını zât ile vicdânından ibârettir. کاف-ı Arabî ile قنی ma'nâsınadır. Cezb çekmek ma'nâsınadır. فنا lugatte yok olmağa derler. Erbâb-ı hakikat katında azamet-i Bâri ve müşâhede-i Hak'da istiğrâk sebebiyle 'abd'in âlem-i mülk ve melekûtta 'âdem ihsâsından ibârettir ve fenâyıda olan masdardır. مؤدی tef'îl bâbından ism-i mef'ûldur. Masdarı تأدییاً gelir. Kazâ-ı deyn ma'nâsına, شدن / شود lafzından fi'l-i muzârîdir. Mahsûl-i beyt demektir ki, bizim zimmetimizde eş'ile-i vücûd deyndir, sâhibine edâsı lâzımdır, bu edâ ise müyesser olmaz. Mademki sâlik-i râh-ı Hudâ vücûd-ı beşerriyesin vücûd-ı Hak'da fânî kılmaya Hazret-i Ebî'l-Huseyin Nûrî Hazretleri kuddise sırruhu'l-azîz bu makÂma işaret اذا وجدت işâret 16 کلمنی buyurdu. (Yılmaz, 1992: 128) İmdi Mevlânâ Câmî (kss) Kanî cezb-i fenâ ki bu deyn, müeddâ ola deyü buyurur. Vâkî'an sâlik himmet-i şeyh ile tevhîd-i selâseye ki tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i sıfat ve tevhîd-i zâtdır, vâsıl olmaya yani ef'âlini ef'âl-ı Hudâ'da ve sıfatını sıfat-ı Hudâ'da ve zâtını zât-ı Hudâ'da fânî kılıp موتوا قبل ان تموتوا 17 makÂmina vâsıl olmaya sırr-ı velâyet vâsıl olmuş olmaz, vesselâm. Anun için Abdurrahmân el-Câmî

در مشربِ توحید بود وهم دویی کفر

در مذهبِ تقلید بود نفی دویی شین

buyurur. Demek olur ki meşreb-i tevhîdde ikilik vehmi küfürdür. Zira tevhîd-i hâlis oldur ki Hak'dan gayri ne var ise hâlik ve ma'dûm 'aynihi mevcûd-ı hakikî hemân ol görüle. Nitekim¹⁸ کل شیء هالک الا وجهه¹⁸ buna işarettir. Beyt:

خانه چون گشت خالی ز اعتبار

¹⁵ Varlık ışığının ahdinde hangi yokluk cezbisine yol açmış oldu.

¹⁶ Rabbimi bulduğum zaman benimle konuştu.

¹⁷ Ölmeden önce ölünüz... Ölmeden önce, nefis ve şehvetlerinizin esiri olmaktan kendinizi kurtarınız demektir. (Yılmaz, 128)

¹⁸ Onun yüzü (zatı) nden başka her şey yok olacaktır. (Yılmaz, 1992) "Küllü men aleyhâ fan küllü nefsin zâikatü'l-mevt "Allah ile beraber başka bir Tanrıya yalvarma. Ondan başka tanrı yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır" (Kasas, 28/88)

zühûr etti. Vaki'â ezelde 20 ولكن معه شيء taayyün edüp ba'de sıfattan esmâ ve esmâdan eşyâ zuhûr eyledi. Lâkin erbâb-ı hakikat katında el'ân kemâ kândır ve bu makÂma münâsib Mevlana Abdurrahman Cami (kss) buyurur. Beyt:

همه اسما مظاهر ذاتند همه اشيا مظاهر اسما
لا ارى فى الوجود الا هو محور شد نقش غير و نام سوا
جامى مكن انديشهء نزديكى و دورى
لا قُربَ و لا بُعدَ و لا واصلَ و لا بينَ

Hazret-i Mevlânâ Câmî'nin ismi Abdurrahmân, lakabı Nûruddîn, vilâyeti Câm olmakla Câmî tahallüs buyurmuşlar کردن/مكن lafzından nehy-i hâzırdır. Endişe, zikr ma'nâsınadır. نزدیک kurb ma'nâsınadır yâ-i masdariyye ile kurb olur. دور ba'îd ma'nâsınadır yâ-i masdariyye ile bu'd olur. لا harf-i nefydir. Kurb, lugatte yakınlık mma'nâsına ehl-i Hak katında makÂm-ı kÂbe-kavseyn²¹den ibarettir. Bu'd, kurbun zıddıdır. بين, fasl ma'nâsınadır, mahsul-i beyt demek olur. Ey Câmî, kurb u ba'd endişesin etme! Mısraı sâni ta'lîl vâki' olup zirâ kurb ve bu'd ve vasl ve fasl yoktur. Vâkı'â sâlik fillâh makamıyla muttasıf oldukda ortadan ikilik mürtefi' olup “ la mevcûde illallah”²² yüz gösterdikte kurb ve ba'd ve vasl ve fasl aradan kalkar. Zira kurb ve bu'd ve vasl ve fasl ikilik iktizâ eder vesselam.

Sonuç

İlmi Mehmed Efendi'nin bu risalesi, tasavvufî bir risaledir. Şair, Molla Câmî'nin 7 beyitlik bir gazelini şerh etmiştir. Her ne kadar gazel şerhi geleneği akademik olarak Prof. Dr. Ali Nihat TARLAN hoca ile başladı denilse de birçok eski çalışmada özellikle risale başlığıyla gazel şerhlerine rastlamaktayız. Gazel şerhlerinde metot ve tasavvufi gazellerin tahlili ile ilgili güzel bir örnek sayılabilir. Eserde geçen tasavvufî terimler ve kelam-ı kibarlar kaynak göstererek açıklamaya çalışıldı. Gazeli aslına uygun olarak Farsça yazdık. Bu risale, gazeli beyit beyit açıklayarak her beyitte geçen kelime ve kelime gruplarının dil yönünden kökenini de vermiştir. Tasavvufî bir gazelde murad edilen ma'nâyı bulmak kolay değil, bu engeli aşmak üzere, beyitlerin daha iyi anlaşılması için Türkçe karşılıkları verildi. Açıklamalar, daha çok başvuru ve dipnot şeklinde değerlendirildi. Metin çevirisinde araya girme olmadı, metni anlamlandırmada

²⁰ Allah o şeyle beraber oldu

²¹ İki yay aralığı kadar (yahut daha az kaldı) (Yılmaz, 1992, s. 88)

²² Allah'tan başka ilah yoktur.

olabildiğince şâirin niyetine uygun hareket etmeye çalışıldı. Aslında İzlenen yol, edisyon-kritik ve inceleme şeklinde değerlendirilebilir.

Fars edebiyatının büyük şairlerinden biri olan Mollâ Câmî'nin büyük bir hazine olduğunu ve bu hazineden bir damlayı -bir gazelini- değerlendirerek edebi kültüre sunmaya çalıştık. Ayrıca Mustafâ Rızâuddîn Efendi ve onun Şeyhi, Edirnevî Arabzâde Hâce Mehmed İlmî Efendi (k.s.) hazretlerini bu risale ile hatırlama fırsatını bulduk.

Bu dinî-tasavvufî tondaki metinde müellifin kendi duygu ve düşüncelerinden çok eserin bağlı olduğu tasavvuf geleneğinin etkisi altında olduğu söylenebilir. Bir Nakşibendî şeyhi olarak Hoca Mehmed İlmî Efendi'nin “bir ideali ve mefkûresi” olduğunu söylemek mümkündür: Bu ideal, bağlı olduğu Nakşibendiliğin adâb ve erkânını bağlılarına ve/veya okuyuculara iletme. Müellif, tasavvufî duygu ve düşüncelerini açıklamakta ve alıcısını konu ile ilgili bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu eser, başlığından da anlaşılacağı üzere bir şerhtir ve manzum-mensur karışımı bir metin özelliği sergilemektedir. Bu özelliği ile Hintlilerin “çapnu” diye adlandırdığı bir tür formundadır denilebilir (Calp, 2014). Eserde yer yer farklı ediplerin beyit ve sözleri de bulunmaktadır. Toplam 7 beyitten oluşan Eserde gazel nazım türünde yazılmış olup aruzun mef'ûlü mefâilü mefâilü kalıbıyla aa, ba, ca, da ... şeklinde kafiyelendirilmiştir.

Estetik imgelere fazlaca yer verilmeyen tasavvufî-ahlâkî tondaki bu metnin türünün ve yazıldığı dönemin dil ve anlatım özelliklerini yansıttığı söylenebilir. Bu eserin “İlâhî bakış açısı” odaklı anlatıcı penceresinden duygu ve düşünceleri ileten ‘dînî-tasavvufî’ bir metindir. Müellif, esere “ilâhî bir bakış” açısıyla metafizik olduğu kadar manevî bir derinlik de kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

- Calp, M., (2014), İlmi Dedenin cezire-i mesnevi şerhi üzerine anlam bilimsel bir çözümleme, Ekim, Nobel Yayın Dağıtım Ankara.
- Dîvân-ı Câmî, nşr. I-II, A'lâhân-i Efsahzâd, Defter-i Neşr-i Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1378 hş.
- <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Âlimleri-Ansiklopedisi/Detay/MOLLA-CAMI/3092>.
- İpekten, H. ve d.(1988), Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Yorum Matbaası, I. Baskı, Ankara.
- Yılmaz, M., (1992) , Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul
- Kur'an-ı Kerim Meali; Kasas Suresi, 28/88) Haz. Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat, s.397. İstanbul.